

La dona en la prehistòria de la Serralada Litoral

IMMA BASSOLS I FERNÁNDEZ

GRUP D'HISTÒRIA DEL CASAL. MATARÓ

CENTRE D'ESTUDIS D'ARQUEOLOGIA I D'HISTÒRIA DE MATARÓ

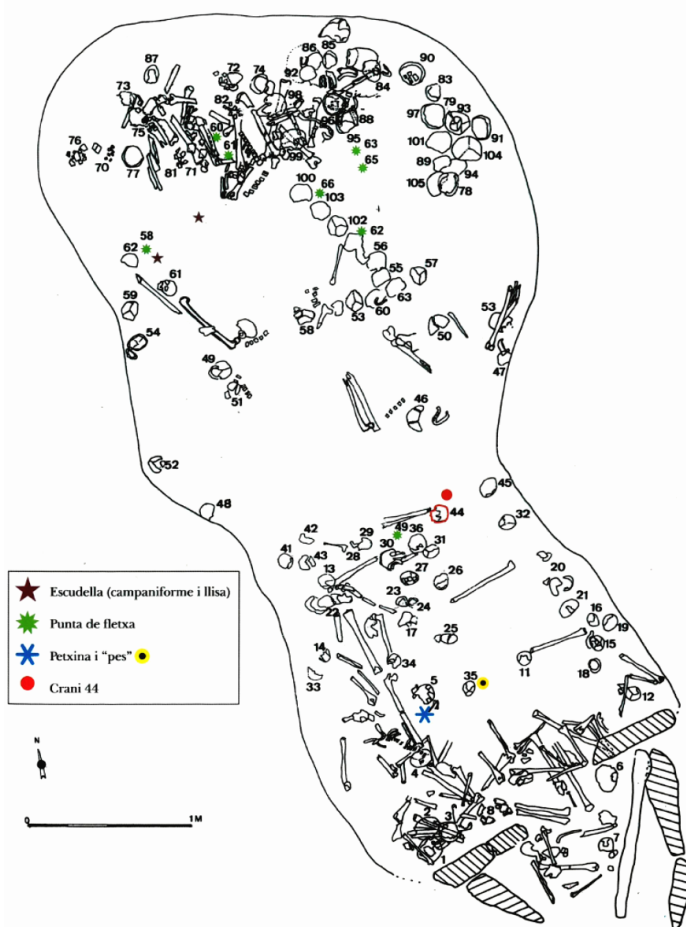
1. Introducció

La visibilitat del món femení a la prehistòria de la nostra Serralada Litoral i el seu entorn és força imprecisa. Sovint, les troballes no han ajudat donar rellevància al paper de la dona en les comunitats prehistòriques de les nostres contrades, amb independència que la interpretació de les dades que, majoritàriament, ha passat per un argumentari posicionat amb una visió tradicional i estereotipada.

La visió arqueològica tradicional treballava amb uns pressupòsits descriptius, empírics i descriptius, però també influïts per una ideologia que servia de suport a la reconstrucció del passat. En molts casos, aquesta ideologia es basava en una visió androcèntrica força patent.

Entre els anys 1950 i 1960 corrents arqueològics modernitzants varen imposar noves formes d'enfocar la reconstrucció de les societats prehistòriques i històriques a través de l'arqueologia. Aquest corrent renovador es va nomenar la *New Archaeology*. S'intentava reconstruir el passat elaborant unes teories que expliquessin les transformacions culturals de les societats antigues. El treball científic es suportava amb l'ajuda d'altres ciències, i es dona l'entrada al concepte d'arqueologia multi-

disciplinar. Posteriorment, aquest corrent va ser contestat amb el corrent post-processual, que reivindica que l'arqueologia no és una ciència exacta i es troba molt imbuïda de la història d l'home i per tant esdevé una ciència relativa, per la qual cosa, s'accepta que amb l'arqueologia no sempre s'obtenen respostes defi-

Costa de Can Martorell, Dosrius, el Maresme. Planta de l'hipogeu megalític. © Mercadal, O. coord. al 2003.

nitives i, a la vegada, promouen corrents d'investigació alternatius que propicien noves visions enriquidores.

Dins aquests corrents d'investigació alternatius, sorgeix l'arqueologia de gènere, que proporciona un nou enfoc interessant en la investigació arqueològica. La manca de la visibilitat de la dona en el relat sobre les societats prehistòriques i antigues serveix de toc d'atenció per a les futures investigacions per tal de realitzar estudis inclusius del gènere on, tant homes com dones, conjuntament, han anat construint el nostre esdevenir i explicar perquè s'han generat les desigualtats de gènere en decurs del temps.

Aquest article intenta explicar les principals dificultats per a construir l'arqueologia de gènere i a la vegada demostrar que, tot i això, és possible descriure el nostre passat amb nous ulls analitzant i interpretant les dades aplicant noves òptiques, utilitzant uns esquemes mentals més oberts. Ens plantejem que encara és possible saber llegir les dades obtingudes fins ara per extreure conclusions interessants, però el que també és més interessant, es tracta de destacar que cal trobar noves eines per interpretar les dades de futures intervencions proporcionant una nova visió més inclusiva de les societats, compostades per un conjunt de persones, deixant enrere els prejudicis i les visions anacròniques.

2. La visibilitat de la dona a l'arqueologia

Eva Figes, feminista abrandada de la dècada dels 1960, en el seu assaig *Actituds patriarcales: Las mujeres en sociedad* defensava fermament que la visió de la naturalesa tant de l'home com de la dona responia a unes idees preconcebudes en el temps. Així, les diferències dels gèneres no es suportaven en clau estrictament biològica, sinó que estaven fortament arrelades en l'educació, en convencions i prejudicis. És més, la seva tesi fixava que

l'home havia conformat una visió de la dona, modelant-la a partir d'uns principis vàlids des de l'òptica masculina.

Aquesta percepció ha predominat al llarg de la nostra civilització occidental, alimentada per les actituds patriarcals acceptades com quelcom biològic i que Eva Figes posa sobre tela de judici. No obstant, a cavall del segle XIX i XX, els treballs de camp dels antropòlegs ens desvelen que les societats primitives estudiades, no occidentals, evidencien que els grups humans s'estructuren seguint un condicionament fortament social i emocional artificial, cultural, per tant res a veure, en un suport biològic.

A Europa, la història i el relat històric ha estat explicat majoritàriament per homes i sota l'òptica masculina, sent aquest fet acceptat com a vàlid sense generar cap mena de crítica. Així, en els llibres d'història tradicionalment destaquen les gestes de personatges masculins regint els destins del nostre món: Hammurabi, Akhenaton, Pèricles, Alexandre el Magne, Juli Cèsar, Justinià, Carlemany, Cosme i Llorenç de Medici, Enric VIII, Lluís XIV, Napoleó, Winston Churchill, Konrad Adenauer, Michail Gorbachov... entre d'un llarguíssim estol de noms.

En canvi, les dones en comptades ocasions ocupen un lloc privilegiat entre una societat regida i regulada majoritàriament per homes, però que, sortosament, en els darrers decennis han anat augmentat de nombre. La proporció del registre de dones governants davalla respecte del llistat masculí: Cleòpatra, Joanna d'Arc, les reines Isabel I i II d'Anglaterra, Indira Ghandi, Margaret Thatcher, Simone Veil i Angela Merkel...

Fins ara només ens hem referit noms de persones que governaren els seus pobles on els seus designis tingueren una projecció en el temps; però cal recordar que ens altres àmbits de la societat

aquesta desproporció del pes de figures masculines rellevants i recordades sobre les femenines s'emmiralla en el què succeeix amb el descrit sobre la proporció dels lideratges.

Així doncs, s'explica la història amb grans lletres dels homes a través de l'òptica dels homes.

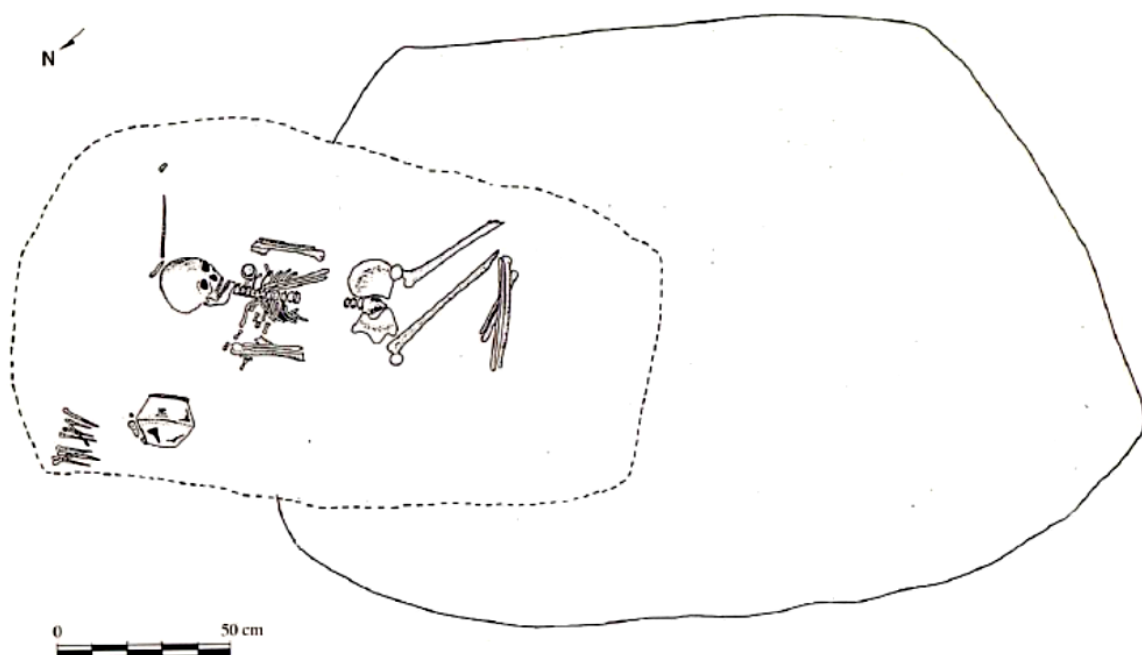
En l'Arqueologia, ciència iniciada el segle XVIII, assumeix com a natural aquesta visió del món on la prehistòria, protohistòria i la història antiga l'escriuen els homes. Així, aquestes societats antigues són estudiades seguint els mateixos esquemes que Eva Figes ens posa en relleu, això és, la subsistència d'actituds patriarcals dins la ciència arqueològica, és a dir, estem davant una arqueologia androcèntrica.

Certament, en un primer moment, s'apuntava de forma mecànica i repetitiva que les primeres societats prehistòriques eren matriarcals. És a dir, es donava per segur que el poder estava en mans de les dones. Això, es va perpetuar, per les representacions de imatges femenines

que s'interpretaven com a deesses mare. I, seguint aquesta teoria, aquestes societats matriarcals d'estructures poc complexes es varen anar transformant, a mesura que els grups humans s'organitzaven territorialment i es creaven els primers imperis.

Aquesta visió no se sustentava amb unes proves arqueològiques sòlides. En realitat, en base a l'etnografia comparativa, algunes de les societats primitives de les que ens han perviscut en l'actualitat, mostren que existeix la matrilinealitat, és a dir, en certes comunitats, la descendència s'agrupa a l'entorn de la línia materna. No obstant, aquesta realitat no necessàriament implica que les dones tinguin un estatus de poder per sobre els homes. Aquesta circumstància succeeix en rares ocasions en aquestes societats primitives contemporànies.

A partir de mitjan del segle XX l'arqueologia va anar evolucionant amb noves línies teòriques d'investigació que van permetre treballar amb nous esquemes mentals per explicar el nostre passat. La puixança del moviment feminista a la dè-

*Camí de Can Grau, La Roca del Valles, Vallès Oriental.
Tomba femenina. © Martí, M. et al 1997.*

cada dels anys 1960 va possibilitar onades d'antropòlogues, com Sally Linton. Linton aportà teories interessants sobre el paper de les homínides en les comunitats africanes. També, una arqueòloga de gran recorregut en la investigació prehistòrica, Marija Gimbutas, a través de l'estudi de les representacions femenines a la prehistòria, va dibuixar una societat en harmonia amb la naturalesa, allunyant-se de una visió maniqueïsta del matriarcat (Sanahuja, 2002 : 70).

A partir de les dècades de 1980 i 1990, les noves aportacions del moviment feminista va ampliar els horitzons en el món científic, assentant les bases del que ara anomenem arqueologia de gènere. És a dir una arqueologia que intenta entendre la influència del gènere en l'evolució de les societats. No es tracta de interpretar les societats des d'un únic prisma, el del món masculí, sinó de forma global i comprensiva. Les societats estan conformades per homes, dones i infants. La història de les comunitats no es descriu aplicant conceptes androcèntrics, es fa necessari ampliar l'horitzó i contemplar les aportacions de la tots els membres dels pobles antics, en un sentit global.

Les descripció de les societats prehistòriques, especialment no compta amb un registre escrit, necessita extreure dades a partir de la informació que proporcionen les excavacions arqueològiques. L'arqueologia de gènere procura analitzar les dades cercant resultats que ens apropin a les aportacions de cada gènere i que configuren la totalitat de la societat estudiada. Aquesta òptica, proporciona més visibilitat al paper de la dona dins la comunitat prehistòrica, i intentar veure l'evolució de la seva posició respecte del gènere masculí en el passat.

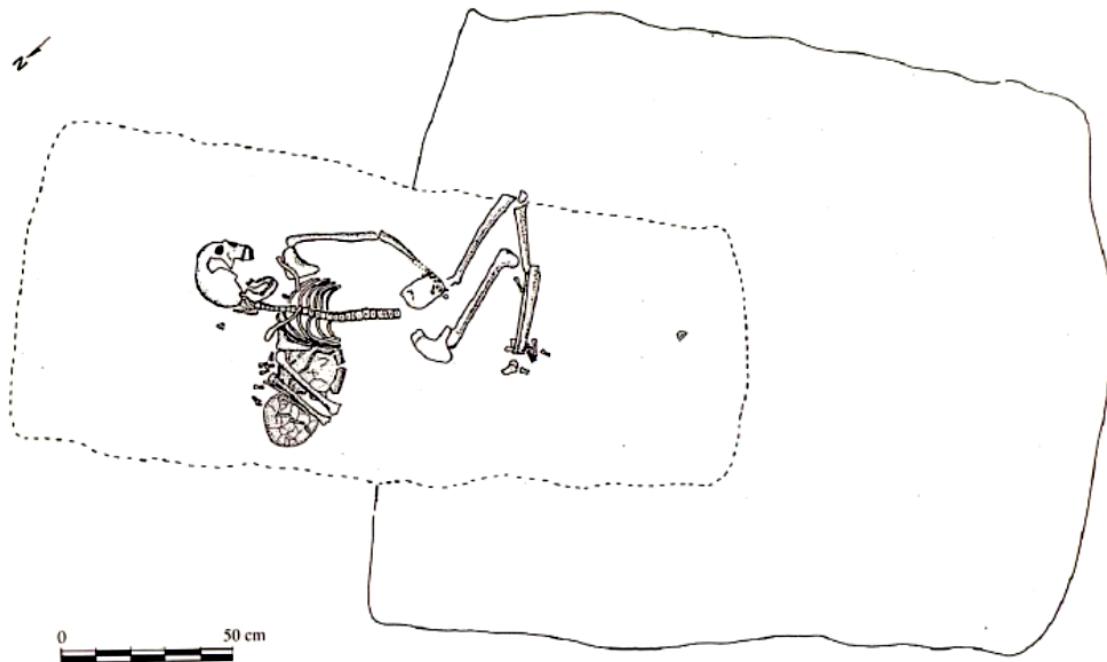
Es tracta d'objectivar les dades amb una nova mirada. Evidentment, hi ha qui no aprova les aportacions de l'Arqueologia de Gènere, ja que pot suposar que la in-

vestigació arqueològica pot quedar reduïda únicament a seguir els postulats d'aquesta nova corrent de pensament i la seva metodologia de treball. Si més no, emperò, aquesta nova metodologia ha de servir per observar amb un nou enfoc les dades derivades de les excavacions i l'anàlisi dels materials. És interessant poder analitzar els jaciments resolent nous dubtes i trencant amb velles idees preconcebudes. Com per exemple, dilucidar en quines bases se sustenta l'antiga teoria que esmentaven, en què el domini matriarcal durant la prehistòria antiga que va anar cedint part al patriarcat durant la prehistòria recent, i si va ser així, explicar perquè va succeir.

Certament, l'arqueologia de Gènere, que beu dels supòsits teòrics del feminisme, ha anat progressivament evolucionant i ha fet una salt més enllà amb la *Queer archaeology*. Aquest nou corrent teòric ha volgut destacar que l'arqueologia no s'ha de basar en l'aspecte binari dels sexes, sinó en la identitat sexual de les comunitats prehistòriques i la seva evolució al llarg del temps. Un dels estudis model que desenvolupen la teoria *Queer archaeology* és la centrada en les antigues poblacions maies.

Tornant a l'arqueologia de Gènere i els seus supòsits, una investigadora que va difondre aquest nou corrent teòric a tota la comunitat acadèmica del país va ser María Encarna Sanahuja Yll. En el seu llibre *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria* publicat 2002, tot fent un resum evolutiu de la *Her-story* cap a l'arqueologia de gènere, proposa els elements essencials per a desenvolupar aquesta disciplina que ha de permetre trencar amb idees preconcebudes sobre el paper de les dones a les societats prehistòriques.

En primer lloc, Encarna Sanahuja, considerant les comunitats prehistòriques i antigues organitzades en unitats de producció, situa el paper de la dona respecte de

*Camí de Can Grau, La Roca del Valles, Vallès Oriental.
Tomba masculina. © Martí, M. et al 1997.*

la comunitat com una productora de cossos, sent, per tant, una forma de producció bàsica pròpiament femenina. Seguint en l'aportació de la dona al grup, també participa de la producció d'objectes que la comparteix amb l'home. Per tant, tant home com dona executen feines comunes, van a cercar aliments, els processen, els emmagatzemen i els cuinen. Un altra treball productiu ambivalent és el manteniment d'objectes i d'individus. Tanmateix, aquest darrer treball de manteniment de cossos, es tendeix atribuir habitualment a les dones, amb la cura dels infants i de la gent gran, o bé, cuidant malalts. Tot això queda englobat dins la vida quotidiana dels grups, portant a terme unes practiques socials que contenen practiques parentals o de cura i socialització dels cossos, així com, les practiques econòmiques i, també, les practiques politico-ideològiques. Aquestes practiques i unitats de producció són les que l'arqueologia de gènere ens ha d'ajudar dilucidar amb la anàlisi del jaciments en diversos nivells.

Desenvolupant Encarna Sanahuja les bases teòriques dissenyades en l'anterior

llibre, va publicar *La cotidianeidad en la prehistòria* a l'any 2007. Aquest llibre aporta claus per analitzar les dades arqueològiques des de la mirada d'arqueologia de gènere. L'estudi dels enterraments pot ser un bon punt de partida, amb la sexuació dels cossos i, junt amb ells, els objectes que conformen l'aixovar funerari. És un intent per a sexuar els objectes. Així els estudis bioarqueològics ens detallen molts aspectes que van més enllà de les descripcions paleoantropològiques. Ens proporcionen dades paleodemogràfiques, dades de la paleonutrició, paleopatologies i la distància biològica. Així obtenim dades globals de les societats prehistòriques, i les relacions que s'estableixen entre els homes i les dones prehistòriques.

Aquesta metodologia de treball sobre l'arqueologia de gènere no és fàcil d'aplicar. És un treball pluridisciplinari que implica que totes les investigacions portades a terme treballin sota l'òptica teòrica de l'arqueologia de gènere. Actualment aquesta metodologia no és una pràctica habitual i estesa en la investigació arqueològica, per motius ben diversos. Sense

anar més lluny, a l'any 2005, es va publicar a la Tribuna d'Arqueologia, anys 2002-2003, un article coral sobre la necròpolis d'incineració de Can Piteu-Can Roqueta a Sabadell (Villena, N., et al., 2005). En aquest article es proposava treure a la llum anàlisis i estudis pluridisciplinaris derivats d'aquest jaciment funerari. L'objecte era saber el funcionament i ús que es va fer de la necròpolis, l'arquitectura de les tombes, l'ordenació interna del dipòsit funerari, la delimitació i la caracterització diacròniques del cementiri, contextualitzat en l'ocupació protohistòrica d'aquest gran paratge, la reconstrucció dels rituals funeraris i la jerarquització de la societat, entre d'altres propòsits. Tanmateix, quant als aspectes relacionats amb el gènere, els autors reconeixen que l'aportació és minsa, tant per les limitacions de les característiques del jaciment, com per la dificultat de realitzar la sexuació dels objectes, tot dient el següent:

La gran fragmentació de les restes humanes fa que no sempre es pugui esbrinar l'edat i el sexe de tots els individus i que, per consegüent, molts esdevinguin indeterminables. No es tracta, doncs, d'un problema metodològic, sinó d'un efecte lligat amb la preservació de les restes. De totes maneres, és necessari utilitzar els resultats disponibles per intentar veure si hi ha cap relació entre l'edat o el sexe dels individus i els vasos cineraris, els metalls o la seva situació dins del clos funerari...

Pel que fa a l'atribució sexual dels aixovars, basada en les associacions tipològiques i les extrapolacions de dades obtingudes en altres contextos prehistòrics i protohistòrics, cal dir que és en una fase preliminar i que depèn de les dades paleoantropològiques. D'altra banda, a l'hora de relacionar els materials metàl·lics amb els diferents segments socials podem afegir que hi ha conjunts amb una importància desigual i que a la majoria d'enterraments d'infants no hi ha material metàl·lic.

Amb tot, Encarna Sanahuja exposa la mo-

tivació subjacent per la qual aposta per l'arqueologia de gènere:

Por todo lo dicho, pretendo "feminizar" la prehistoria, aprovechando o reciclando lo que considero válido del materialismo histórico y, poniendo en tela de juicio aquellas categorías en las que las mujeres no estamos incluidas y los paradigmas androcéntricos dominantes. Sin embargo, no es mi intención recrearme inventando una prehistoria en que las mujeres sean las protagonistas principales. Mi deseo es conocer, saber qué ocurrió en el pasado para poder representarlo de la manera más fiable. Tampoco pretendo encontrar siempre explotación. Estoy convencida de que existieron formas de relación sin poder coercitivo, y precisamente por ello continuo dedicándome a la arqueología prehistórica. Y aunque las mujeres estén explotadas en algunos contextos prehistóricos, tampoco pretendo centrarme en su miseria, sino analizar su contribución en la producción de la vida social. Conocer es una cosa y la práctica política otra. A mí me apasionan ambas cosas, en especial cuando la política no se separa de la vida. Por lo tanto, no me parece necesario ocultar la explotación sexual, si la hubiera, para dar sentido a mi ser mujer arqueóloga. (Sanahuja, 2002, 176-177).

Aquesta declaració de principis d'Encarna Sanahuja és crucial, per entendre la motivació i les bases d'aquesta línia d'investigació. Així doncs, l'arqueologia de gènere vol aportar un relat de la prehistòria on la dona és present, però això significa que la ideologia subjacent emprada per l'autora no li farà perdre l'objectivitat i l'esperit científic, davant els possibles resultats de la investigació. Aquesta interessant valoració personal ens porta a recordar aquell vell mite que pressuposava que durant la prehistòria la societat s'organitzava sobre un estructura de poder matriarcal, contraposada amb l'actual estructura patriarcal. Aquesta hipòtesi no es troba demostrada amb l'actual estat de les investigacions, ni

La Venus de Gavà, Baix Llobregat. © Fotografia del Museu de Gavà. Autor Josep Casanova, publicada per de Josep M Bosch (2011).

per la pròpia arqueologia de gènere. I en tot cas, el desig d'Encarna Sanahuja hagués estat poder trobar possibles indicis en què les societats prehistòriques en un moment donat havien estat igualitàries. Però una cosa és el desig i l'altra el que els resultats d'aplicar la metodologia de l'arqueologia de gènere pugui arribar a aclarir. No obstant, si els resultats no segueixen el desig, si més no, es poden ajudar a entendre a saber perquè hem arribat fins on som ara, sense amb això justificar l'acceptació de les velles estructures patriarcals.

3. L'ostearqueologia

A través d'un exhaustiu estudi de les restes òssies trobades en els jaciments podem deduir molts aspectes interessats de les circumstàncies i aspectes de les poblacions, siguin prehistòriques o d'etapes més contemporànies.

Aquests estudis en la prehistòria maresmenca han pres rellevància en els darrers temps. Així doncs, de les restes humanes, es poden extreure dades sobre el perfil poblacional, de la seva paleopatologia, de la dieta seguida. A més, les restes

dentals aporten una informació que reforça i complementa la informació extreta en base a l'estudi dels ossos.

El jaciment de la Costa de Can Martorell a Dosrius va ser excepcional en diversos sentits. Aquest hipogeu megalític del qual es van exhumar a l'entorn de 200 individus enterrats va poder ser estudiat exhaustivament per Oriol Mercadal i Bibiana Agustí, quant a l'anàlisi de les restes òssies; gràcies als estudis de Domènec Campillo, Oriol Mercadal i Bibiana Agustí coneixem les malalties detectades a través dels ossos; Albert Barrios i Eduard Chimenos ens analitzen les peces dentàries; i Maria Eulàlia i Elena Garcia a través de l'estudi de traces òssies determinen la paleodieta (Mercadal, O. et, 2003).

Aquest jaciment de la segona meitat del III mil·lenni aC suposa l'enterrament d'un important grup de gent que formaven part d'una comunitat que va patir un acte de violència amb un resultat esfereïdor, atès que s'hi van enterrar un segment molt important d'individus d'un rang d'edat divers i d'ambdós sexes.

Quant al grup humà enterrat, analitzant

les peces dentàries, s'ha determinat que el nombre mínim d'individus oscil·lava entre 195 i 205 individus. El gruix d'edat més important dels cossos inhumats eren adults, el 48,9%, entre els 20 i 40 anys. Un 22,6% dels cossos corresponia a grup juvenil (12-20 anys) i, un altre, el 14,9% constitueix l'infantil II (6-12 anys). La resta de cossos, un petit grup, pertany al rang d'edat infantil I (0 a 6 anys) i senil (majors de 40 anys). Quant a la proporció de sexes, és dona un cert equilibri, que gairebé arriba al 50%, de dones, en favor d'un major nombre d'homes.

En relació a la dieta s'observa que tot el grup es troba equilibradament i homogèniament alimentat. La dieta incloïa cereals, vegetals i, també, carn, encara que aquest element en menor proporció. La dentició dels individus és força sana, baixa en càries i carrall. Les diferents patologies detectades indiquen que, en general, la població comptava amb un bon estat de salut, i escassament va patir greus malalties. En tot cas, alguns individus patiren lesions traumàtiques que varen superar abans de la seva mort. També es detecta un cert desgast ossi o muscular per postures habituals de treball repetitiu, com el treball de l'os, de la pell o la pedra... També, s'observa una tendència a estar assegut a la gatzoneta, postura que tant s'emprava per a treballar en les tasques quotidianes com per a descansar.

Tornant a l'edat dels individus, del grup d'edat infantil, entre 0 i 6 anys, s'han detectat 8 infants, dels quals 3 en són perinatals, que representen un 4% del conjunt. Mentre que els grup de gent senil només en representa el 13,2% dels individus comptabilitzats. Els tres perinatals significarien individus que es troben en procés de gestació o de fetus a terme.

L'enterrament de la Cova de Can Martorell inclou un grup important d'individus morts de forma violenta, el rang d'edat dels quals implicà a un grup molt nom-

brós de adults-joves i adults-madurs. La presència de 68 puntes de fletxa, algunes de les quals, incrustades en els cossos provarien aquest plantejament. Possiblement, una altra part, no quantificada, dels enterrats estaria conformada per persones que moriren per mort natural o malaltia just abans o després de la confrontació violenta.

L'exemple de la cova-hipogeu de Can Martorell ens deixa entreveure una població sana on el grup més representat és la població jove o madura en edat reproductiva, i que implicava tant a homes com a dones. La seva mort va representar un cop dur per a la comunitat que els va enterrar, després de viure un episodi de violència, d'atac contra el poblat. És per això que el nombre d'infants i gent gran no és especialment elevat. En paraules dels autors:

..la pèrdua d'un volum gran d'individus joves de ben segur que degué desequilibrar el manteniment i la reproducció de la generació afectada. (Mercadal ed. 2003, 232).

Certament, a nivell de registre arqueològic, en altres jaciments funeraris prehistòrics, no acostuma a destacar la detecció d'enterraments d'infants i nadons quan la seva mortaldat havia de ser necessàriament alta. El cas de la Costa de Can Martorell no és cap excepció, però també quedaria explicada per la situació excepcional d'aquest enterrament col·lectiu. Tanmateix els seus autors (Mercadal ed., 2003, 108) suggereixen que en l'enterrament hi hauria dones en estat de gestació, en referència als individus perinatals detectats.

En aquest complet treball sobre la Costa de Can Martorell (Mercadal ed., 2003), s'han procurat extreure la màxima informació sobre una comunitat del III mil·lenni aC. Encarna Sanahuja (2007, 42) planteja la dificultat de la sexuació dels esquelets, i que en l'estudi de paleoantropològic de la

Costa de Can Martorell ha quedat ben palès. Però l'esforç de determinar el sexe a partir de les restes ossis és el primer pas per endinsar-nos dins l'arqueologia de gènere:

Una vez sexuados los cuerpos, tarea que no es tan fácil como a primera vista parecería, y a través de estudios y analíticas referenciados en la figura 5, resulta posible obtener datos sobre la producción de cuerpos, la de mantenimiento y ciertas relaciones sociales entre sexos,... Sanahuja, 2007, 44).

En el cas de la cova-hipogeu de la Costa de Can Martorell no es compta amb cap aixovar associat als cossos, com succeeix a la propera necròpolis del Camí de Can Grau a la Roca del Vallès, d'un estadi cronològic molt anterior. Cal recordar que les puntes de fletxa no formaven part d'un dipòsit ritual, sinó que serien projectils incrustats en els cossos enterrats. Certament la presència de dipòsits d'aixovar en algunes estructures funeràries determinades ajuden a determinar el sexe, encara que no sempre és una relació definitiva. No obstant, la necròpolis del Neolític Mig del Camí de Can Grau entraria dins aquesta darrera categoria, com veurem tot seguit.

De la intervenció a la cova hipogeu sepulcral de la Costa de Can Martorell, no es pot deduir una disposició diferent entre individus masculins i femenins. Els cossos de forma indiferent varen ser dipositats en el monument funerari. El caràcter urgent del dipòsit d'un nombre important d'individus morts de forma violenta ja justifica que no es seguís un ceremonial especial que distingís els cossos per sexes. No obstant, a la segona meitat del III mil·lenni aC, eren molt habituals els enterraments col·lectius o osseres, per la qual cosa, tampoc seria estrany pensar que en situacions menys dramàtiques, tampoc haguessin disposat els cossos evidenciant un tracte diferent entre sexes, o que destaquessin característiques

especials dels cadàvers inhumats.

No obstant, continuant amb la Costa de Can Martorell, els estudis bioarqueològics, en especial, els estudis de dieta i paleopatologia indiquen que estem davant un grup humà ben alimentat i sans de forma general de forma força igualitària. En quant al desgast d'activitats quotidianes, es ressenya un possible inserció dels múscles de les mans en relació amb un moviment de vaivé. Suggereixen que es pot originar amb activitats aplicades al treball de la pell, l'os o la fusta. Dels estudis realitzats fins ara, no s'ha pogut determinar o categoritzar el tipus de vida d'aquella comunitat segons el seu sexe i, per tant, establir les relacions dels individus amb el grup social al que estan adscrits.

Aquesta situació no sempre és aplicable per a tots els jaciments. En el cas de les necròpolis del neolític mig, pertanyents a la cultura dels Sepulcres de Fossa el registre ens pot proporcionar més dades, algunes de les quals, es poden estudiar des de l'òptica de l'arqueologia de gènere. Al Maresme tenim alguns jaciments, un d'ells va ser estudiat a inicis del segle XX, es tracta de la necròpolis de la Bòbila Boatella a Vilassar de Mar. En aquella època l'anàlisi en base als pressupòsits de l'arqueologia de gènere encara estaven lluny de ser aplicats. El mateix passà amb el Sepulcre de fossa de Can Marchal a Mataró i els sepulcres de fossa de Can Rogent a Canyamars.

Un jaciment proper a la Serralada Litoral, especialment, de la necròpoli de Can Rogent de Dosrius, és la necròpolis de sepulcres de fossa del Camí de Can Grau a La Roca del Vallès (Vallès Oriental). L'estudi d'aquest jaciment aporta informació no només a nivell de dades bioarqueològiques, també, proporciona informació de la cultura material associada als sepulcres. Elisenda Vives (Marti, M et al, 1997, p 98 i següents) fa un exhaustiu estudi antropològic de les 24 tombes ex-

cavades al Camí de Can Grau. La majoria són tombes individuals, per bé, que també es dona el cas de tombes d'ús múltiple, simultànies i consecutives. El nombre d'individus inhumats són 36, no obstant, es van detectar restes de possiblement de 3 individus més en base a l'existència de restes testimonials.

Elisenda Vives determina 14 individus masculins, 9 de femenins i sense determinar el sexe uns 13 individus, atès l'estat mala conservació òssia. Dels individus masculins, hi ha 12 individus en la forquilla d'edat adulta de 20 a 39 anys, i 2 individus en la forquilla d'edat madura, entre 40 i 59 anys. Dels nou individus inhumats, 1 estaria en la forquilla d'edat subadulta, és a dir, entre els 15 i 19 anys, 7 en edat adulta i 1 en edat madura. Dels indeterminats, 6 es troben en el grup infantil (entre els 0 i 14 anys), 4 individus s'enquadrarien en grup de subadults, i 3 en el grup d'adults.

Cal fer esment que els ossos infantils en són els més difícils de determinar el seu sexe, la seva conservació és força deficient deguda a la pròpia fragilitat òssia. També, sobta la baixa presència d'individus infantils, tenint en compte que la prehistòria i etapes antigues s'associen amb un alt índex de mortaldat. Elisenda Vives i molts altres autors atribueixen a aquesta llacuna a un ritual funerari especial per a les etapes infantils, especialment per als nadons. De la mateixa manera que es dona una absència d'inhumats en les etapes inicials de la vida, també es dona una absència d'inhumats senils, es dedueix en tal cas una esperança curta de vida més accentuada. Amb tot, la mostra del Camí de Can Grau cal observar un encaix d'aquests dades amb les conclusions demogràfiques a què Encarna Sanahuja arriba a suggerir:

..si tenemos en cuenta el sexo de los adultos, observamos claramente que a partir de este momento, los 35 años, el número de mujeres decrece.. Se trata

de un modelo que parece repetirse en muchas poblaciones prehistóricas y que es antagónico al actual mundo occidental: la mayor longevidad de los hombres, explicada por la alta mortalidad de las mujeres debido a embarazos continuos y problemas derivados del parto y el posparto (Angel, 1984; Buikstra y Mielke, 1985; Rathbun, 1984). En este mismo sentido, entre los 20 y los 25 años, las mujeres están más representadas que los hombres y a partir de entonces hasta los 35 años solo están documentados cadáveres del sexo femenino, característica que puede dar cuenta de la problemática que entraña para las mujeres el embarazo, el parto y el posparto. (Sanahuja, 2007, p 65-66).

Veritablement, tant en edat adulta com madura, el nombre de dones és inferior al nombre d'homes, només representen el 40% sense comptar amb els individus no determinats. Aquesta realitat evidencia un lent creixement demogràfic del grup donada la baixa presència de dones fèrtils, a la qual cosa se suma un nombre important de decessos d'edat infantil i subadulta. A aquesta baixa representació demogràfica, caldria afegir els dificultats de portar a terme amb èxit un embaràs i un postpart amb supervivència.

L'estudi paleoantropològic del Camí de Can Grau no pot evidenciar totes les patologies sofertes al llarg de l'existència dels individus inhumats, sinó parcialment. També, aporta dades d'algunes patologies sofertes en vida i, no sempre de tots els individus estudiats podem deduir les causes directes de la seva mort. L'estudi paleopatològic dels individus de la necròpoli ens mostra que uns pocs inhumats varen patir processos infecciosos que afectaren a la seva estructura òssia, i uns pocs mostren senyals degeneratives en un estadi inicial, que la seva mort prematura va impedir el seu avanç. No s'observa en aquest grup d'individus greus problemes específics derivats de la pressió ambiental, és a dir, dels canvis produïts en les societats per la transició de canvis i

*Fragment ceràmic epicardial amb figuració solar,
El Rocs de Sant Magí, Sant Andreu de Llavaneres, el Maresme.
© Lleonart, R. 1982-1983.*

socials i que afectaren el seu estat de salut. Tampoc s'observa problemes de creixement en els individus joves generats pel raquitisme. Així mateix, els accidents inesperats són presents però també focalitzats en alguns pocs individus.

Els accidents tenen una incidència baixa en els individus de la necròpolis. Tots els traumatismes detectats corresponen a individus de sexe masculí. Elisenda Vives (Martí et al 1997, p 117) interpreta aquest fenomen com una diferenciació sexual de les activitats. Per bé que també afirma que les dones devien sofrir uns traumatismes diferents, en què no es trencaven ossos, sinó que es podien trencar altres teixits, que la osteopatologia no pot detectar. Un dels traumatismes amb supervivència és la causada per una sageta clavada a l'apòfisi espinosa, amb cicatrització de la ferida. Aquest individu va ser víctima d'un acte violent, com seria el cas dels individus de la cova sepulcral, del calcolític, de la Costa de Can Martorell, amb la diferència que en el cas del Camí de Can Grau, va poder sobreviure com a mínim sis mesos més

des de la cicatrització de la ferida per la qual cosa, el Dr. Domènec Campillo (Martin, M et al 1997, p 234) conclou que no es pot relacionar la lesió creada per la punta de sageta amb la mort de l'individu.

La *criba orbitalia* és habitual en les poblacions prehistòriques, s'acostuma a observar en els ossos dels crani i en alguns ossos llargs i evidencien una anèmia fèrrica severa causada per paràsits intestinals. En el cas de la necròpolis del neolític mitjà del Camí del Grau afectà a uns quants individus, bàsicament individus infantils i hi ha lleument més casos en dones que en homes. Elisenda Vives davant aquesta malaltia dona relleu a aquest desenvolupament ossi i dental per als infants del

jaciment, suggerint que deurién patir circumstàncies desfavorables que no s'han acabat de determinar el seu origen. Una altre malaltia dels individus del Camí de Can Grau és la periostitis de les extremitats inferiors. És una malaltia que en aquest cas afecta a més individus femenins que els masculins, pel que Elisenda Vives dedueix que el sexe femení podria sofrir situacions de risc per a aquestes infeccions. Quant a malalties òssies degeneratives, tot i que no són predominants, tampoc amb les dades obtingudes es pot fer grans deduccions sobre el mode de vida dels gèneres, però si que s'observa una tendència de més casos en individus femenins.

Tant els estudis desenvolupats per a la necròpolis del Camí del Grau com per a la cova sepulcral de la Costa de Can Martorell no estaven especialment focalitzats per a l'arqueologia de gènere. El primer treball es va editar l'any 1997 i el segon el 2003. Actualment, els treballs aplicant la metodologia que ofereix l'arqueologia de gènere poden arribar a oferir uns resultats que ens ajuden a inter-

pretar les dades des d'una nova òptica. Seguint aquesta metodologia és possible establir, en els casos en què els vestigis arqueològics en ho permetin arribar a unes conclusions que també ens informen sobre les relacions comunitàries, la divisió del treball i apropar-nos a una realitat quotidiana dels nostres avantpassats.

Així, aproximadament quinze anys més tard de la descoberta d'aquests jaciments, al 2012, un estudi sobre una comunitat del bronze inicial del sud-est peninsular ens apropa a la vida de la comunitat amb l'estudi de la bioarqueologia seguint els pressupòsits teòrics de l'arqueologia de gènere:

Concebimos el cuerpo humano como un instrumento a través del cual todo el conocimiento de las sociedades se genera y se transmite (JOYCE, 2005). Su estudio debe acometerse como sujeto de cultura, ya que la existencia de los seres humanos no es separable del cuerpo con que se experimenta la vida (SANCHEZ ROMERO, 2008; 2009). El cuerpo debe ser entendido como una entidad representacional y material, que actúa como contenedor de la construcción social y el vehículo para recrear la identidad de género (SOFAER DEREVENSKI, 2006; 160; PROUT, 1999). Es el encargado de mediar toda relación que se establece entre el sujeto y el mundo que le rodea (MERLEAU-PONTY, 1945) (Alarcón, E, 2012, p. 39).

4. La cultura material

L'estudi de la cultura material esdevé una peça clau en la interpretació dels jaciments. La seva mancança pot presentar serioses dificultats a l'hora d'interpretar un jaciment. I sovint, comptem amb escassos indicis de cultura material que ens ajudin a determinar la cronologia d'un jaciment, o bé, entendre la seva funcionalitat.

En aquest sentit, Eva Alarcón ens dimensiona la importància dels objectes arqueològics i la seva interpretació en la pers-

pectiva de l'arqueologia de gènere:

Los objetos (cultura material) tiene dos componentes básicos, uno puramente funcional y otro social, y que desempeña dos funciones significativas. Por un lado, son importantes en la biografía y construcción de la identidad de los seres humanos y en la construcción de la identidad de los seres humanos y a la vez tienen sus propias historias (GOSDEN y MARSHALL, 1999). Cada resto de cultura material recuperado durante el proceso de excavación en un yacimiento arqueológico porta una historia relacionada directamente con el grupo humano al que perteneció. Así pues, la biografía de un objeto puede influir también información sobre las formas en que fue usado o percibido en diferentes contextos a lo largo del tiempo. Los objetos (o en su sentido más amplio, la cultura material) están íntimamente ligados a las relaciones sociales devenidas entre los miembros de una comunidad en función de sus valores, simbologías, ideas e incluso sentimientos, por lo que actúan como vínculos entre la gente (biología) y la sociedad (cultura) (SÁNCHEZ ROMERO, 2008d: 11). Dicha relación se establece a través de la interacción de los cuerpos de los sujetos y de los objetos que los acompañan en sus vidas. El análisis y comprensión de estas relaciones nos permitirá acercarnos a las condiciones materiales de la vida cotidiana y a la identidad social de las poblaciones del pasado. (Alarcón, E, 2021, p. 39).

La cultura material tant s'associa a llocs d'habitat com a llocs d'enterrament. En el primer cas, comptem al Maresme escasses representacions. Durant el neolític antic, disposem de dos jaciments de la fàcies cardial, els fons de cabana del carrer d'en Xammar de Mataró i els Rocs d'en Sardinyà a Vilassar de Dalt. Posteriorment, durant la fase final del neolític antic, comptem amb un conjunt de jaciments epicardials de la Serra Polsaruda, el més emblemàtic, és el jaciment dels Rocs de Sant Magí a Sant Andreu de Llavaneres.

Centrant-nos en el jaciment dels fons de cabana del carrer d'en Xammar, aquest és rellevant per la informació que aporta la cultura material descoberta (Martí M, et al, 2005). Es tracta d'un habitat a l'aire lliure amb restes de dos fons de cabana força arranades i també s'ha detectat les restes d'una estructura d'emmagatzematge. Dels dos fons de cabana, se'n dedueix la seva estructura tot i la seva mala conservació. No obstant, en un dels dos fons s'aprecia diferents forats de pal que sostenien un sostre lleuger.

La cultura material associada a aquestes estructures peribles és força pobre. Quant a ceràmica, els fragments tenen una conservació pèssima, només s'observà un petit tros decorat amb motius cardials. En canvi, la indústria lítica pren una rellevància interessant. Aquests fragments lítics permeten definir la utilitat dels espais constructius descoberts. En suport de sílex, jaspi i cristall de roca, la majoria són restes de talla, però quant a eines predominen les làmines de petites dimensions. Peces de dimensions més grans són escasses, però destaquen dues destrals polides i una aixà.

L'ús destinat a les destrals i a l'aixà és per a l'explotació de bosc i la manufactura de peces de fusta. Quant les traces d'ús de la resta de peces lítiques, de les 102 peces, 15 se'n va determinar l'ús i 75 no van ser utilitzades per bé que la majoria eren restes de talla, 12 peces no es van poder analitzar.

De les peces estudiades pel Dr. Francisco Gibaja per tal de determinar el seu ús, conclou que no hi havia una especialització específica. No obstant, es detecta que en una de les cabanes, la més gran conservada, les petites peces lítiques es varen utilitzar per a la sega de cereals. Probablement, aquestes petites làmines estarien inserides en una falç de fusta. Així, es demostra que la comunitat que habitava aquestes cabanes havien adop-

tat l'agricultura com a *modus vivendi*, i en aquella cabana no hi havia restes d'una llar o de carbons. En canvi en l'altra cabana, molt més mal conservada, hi havia restes de carbons, i les eines lítiques tenien unes traces que evidenciaven la manipulació de la carn i de la pell, així com també, indiquen treball de l'os i la fusta. De la diferenciació dels espais, se'n dedueix que la comunitat practicava una organització de l'espai enfocada a separar-lo en relació als usos de la quotidianitat. Els arqueòlegs del jaciment estableixen que fou un assentament estable en un moment precoç del neolític en aquesta àrea, al llarg del VI mil·lenni aC, i especialment adaptat als cicles agrícoles.

Malauradament no s'ha pogut estudiar el jaciment en relació a possibles divisions del treball en relació al sexe. De fet, no podem considerar-ho com un demèrit a la llum dels resultats de l'excavació, davant una cultura material tant escassa. Si més no, ens ajuda a copsar una forma d'organització social molt estructurada i ordenada, separant els espais del treball quotidià, ben organitzat a fi d'obtenir el màxim rendiment per al sosteniment del grup social.

En relació a la cultura material derivada dels conjunts funeraris, el jaciment maresmenc de referència, la cova hipogeu calcolítica de la Costa de Can Martorell compta amb un aixovar molt pobre, però no dir gairebé inexistent. I per altra banda, les condicions en què es va utilitzar (una acumulació sobtada i importat d'individus morts per mort violenta), no fan possible definir i observar diferenciacions entre individus per raó del seu sexe. En tot cas, tornant a la necròpolis del Neolític Mig del Camí de Can Grau ens ofereix una informació del grup social molt interessant a raó de la cultura material que acompanya a les tombes.

La necròpolis del Camí de Can Grau a la Roca del Vallès, és un entorn funerari que acull la mort natural per edat o

malaltia d'un grup social no molt nombrós (s'han recuperat 36 individus). Hom observa una diferent tradició segons dos tipus constructius, als que atribueixen una cronologia distinta. En el grup més antic observen un tractament diferenciats entre l'aixovar femení i el masculí, en base al la diferent representació de la indústria òssia, el nombre de vasos ceràmics i els ornaments, i els projectils. Els autors (Marti, M, et al 1997, p 173) atribueixen aquests elements distintius a les activitats econòmiques executades pels individus enterrats o bé per la significació dins del grup. Així mateix, en les tombes més antigues, també s'observa un enterrament infantil que difereix de la resta d'enterraments infantils. S'ha volgut veure en l'enterrament infantil amb tractament especial (amb restes de cal·laïta com a únic aixovar), probablement l'infant formava part del grup d'individus adults amb una especial significació dins del grup. El segon tipus d'estructures funeràries, tenen un comportament similar que l'anterior, potser algunes tombes tenen un aixovar més complex i, també, s'introdueix la presència de restes d'animals, com a part de les ofrenes rituals.

Així mateix, de l'estudi de les traces es determinar dos grups relacionat amb el sexe i els usos dels materials que componen l'aixovar funerari. Les dones de les primer grup de tombes estan lligades amb els projectils, la qual cosa pot significar que la seva fabricació estava en mans de les dones. En canvi, els homes tant en el primer com en el segon tipus de tombes s'associen a làmines lítiques emprades per al processament de la carn i la pell. No obstant, els autors suggereixen que els grups es diferenciï pel seu paper en les activitats socio-econòmiques aportades a la comunitat, sense descartar que l'aixovar pugui comportar una càrrega simbòlica i ritual i, que a més, es vulgui ressaltar un caràcter individual del difunt i amb un mèrit especial dins el grup. És important retenir que la cultura materi-

al associada a estructures funeràries són una bona font d'informació de com funcionaven les societats. Arribats a aquest punt, és interessant el que ens aporta Raquel Licerias amb el seu estudi de les comunitats del primer i segon ferro a la Meseta nord:

La Arqueología de la muerte aún afronta el gran reto de entender las estructuras sociales del pasado a través de las Arqueologías del cuerpo y de la identidad.... Los principios organizadores de las sociedades del pasado son, por lo tanto, complejos de desentrañar desde nuestros marcos conceptuales presentes. Sin embargo, es interesante mencionar el caso del cementerio de Heuneburg (suroeste de Alemania). Allí, a partir de los análisis materiales y osteológicos de los ajuares, se determinó que la edad era la categoría social que actuaba como principio vertebrador del contenido de los ajuares funerarios, mientras que el género debía ser tratado como una variable dependiente, junto al estatus y el papel social (Arnold 2016:850). Por el contrario, en la meseta, las diferencias en las composiciones de los ajuares entre infantiles y adultos, o entre adultos jóvenes y ancianos son imperceptibles, sin materiales determinantes, ya sean tumbas simples o enterramientos colectivos. Lo mismo ocurre con el género. A la luz de los datos, los ejes vertebradores de las comunidades meseteñas parecen estar más relacionados con los desarrollos personales de los difuntos en vida y el estatus personal y familiar que con la edad o el género.... No obstante, este estudio es tan solo un punto de partida y será interesante continuar indagando sobre estos conceptos en investigaciones futuras con Nuevos marcos teóricos, registros detallados de excavación y analíticas óseas. (Licerias, R. 2021 p. 136-137)

5.- La representació de la figura femenina

Quan ens referim a les representacions femenines a la prehistòria, ens emmirallem en els exhaustius treballs de l'arqueòloga d'origen lituà, Marija Gimbutas, re-

collint tota la iconografia femenina o relacionada amb la figura femenina al llarg del paleolític i neolític. Una de les seves aportacions més celebrades són els seus estudis sobre la iconografia de les venus prehistòriques. Així, desmitifica la denominació de "Venus", rebutjant-ne aquest terme, per a ella, aquestes figures eren representacions de la Deessa Mare:

De acuerdo con antiguos investigadores, el fenómeno expresaba un "peculiar ideal de belleza", resultado de "un gusto bárbaro" o, desde otro punto de vista, era una representación realista de una condición física causada por una dieta especial (grano) durante el Neolítico; pero ¿qué ocurre entonces con las "venus" obesas del Paleolítico superior? En mi opinión, de esta antigua configuración de la deidad, los glúteos desproporcionados son una metáfora del huevo doble o del vientre grávido: intensificación de la fertilidad. Un significado y potencial semejante, ha de centrarse en un vientre grávido y otras partes adiposas de la Diosa. ...

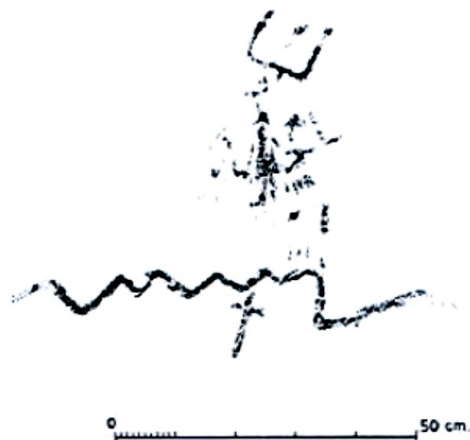
En base a lo expuesto anteriormente, debiera resultar obvio que, en la era prehistórica, los adiposos traseros femeninos tenían otro significado distinto al erótico; por el contrario, este simbolismo significaba reverencia por la potencia sobrenatural, expresada mediante el mecanismo de la duplicidad, esto es, el "poder del número dos". (Gimbutas, 1996: 163-165).

Per a Marija Gimbutas, la representació profusa de la dona durant el paleolític i neolític de la vella Europa obeeix a una forma de concebre la vida, que transcorre en canvi constant i cíclic, de la naixença, a la mort i, altre cop, al renaixement o a la regeneració. Els poders creadors de la vida i de la portadora de la mort es concentren en la figura de la Deessa Mare, que representa a la naturalesa o a la vida, tant pel bo com pel dolent, sense connotacions morals. És una figura que apropa a la comunitat prehistòrica a la força de la natura. La figura del deu mas-

culí també és present, en menor proporció, però sempre íntimament lligat amb les representacions de la Deessa Mare, complementant el contingut d'aquesta iconografia. Emperò, l'autora proposa que amb l'arribada dels pobles indoeuropeus a Europa es va iniciar un canvi de creences, no obstant, aquest fet no va eliminar del tot aquesta cosmogonia primitiva i que encara es troba latent en la nostra cultura cristiana, per bé que la societat actual es va allunyant dels pressupòsits inicials:

Los símbolos e imágenes sagradas, diosas y dioses, sus aves y animales terrestres, las misteriosas serpientes, los batracios e insectos se consideraban más reales que los propios acontecimientos cotidianos y, precisamente por ello, aquéllos nos revelan el contexto primario en el que vivían los habitantes de la Vieja Europa. Estos símbolos siguen siendo el único acceso real a esta estimulante, geocéntrica y venerable visión universal de la vida, ya que, ahora, estamos demasiado alejados de la sociedad que creó toda esta imaginaria. (Gimbutas, 1996: 321).

En base a aquesta tesi, Gimbutas retrata una societat paleolítica i neolítica matriarcal/matrilocal, i amb l'adveniment dels pobles indoeuropeus es va anar perdent

Calc de la Pedra de les Orenetes, La Roca del Vallès. Vallès Oriental. © Estrada, J. 1949.

aquesta predominança d'organització social, vers una societat patriarcal, jerarquizada i guerrera. Certament, idealitza l'entorn les societats paleolítiques i neolítiques, suggerint que vivien en harmonia i amb una relació de respecte entre gèneres. Altre cop, ens trobem amb una visió idealitzada i simplista, no suportada amb prou evidències arqueològiques, ja que infereix aquestes afirmacions en base a la iconografia que ella ha estudiat. No obstant això, les seves apreciacions sobre les imatges i iconografies femenines, han obert un nou camí d'estudi innovador i que ha servit de punt de partida per als investigadors actuals.

Una figura femenina que va despertar un interès especial recentment va ser la Venus de Gavà, donada a conèixer l'any 1994 (Bosch y Estrada, 1994:150). No es tracta d'una figura exempta. Era una part d'un atuell ceràmic, atès que no s'ha conservat sencer, i dels trossos s'ha pogut reconstruir la part on es representa aquesta figuració humana. Silvia Calvo (2019:401) creu que la part conservada pertany al coll de l'atuell. Té unes dimensions d'uns 16 cm d'alt, uns 11 cm d'ample i 6,5 cm de fons. Es va recuperar en un reblliment de l'interior d'una galeria de les mines de Can Tintorer a Gavà que han estat datats del Neolític mig.

En la figura decorada amb incisions i relleus sobre una ceràmica brunyida de color negre es pot veure un tors d'una dona. La cara es configura només amb ulls amb grans irradiacions en forma de sol i amb un nas ben perfilat. Està abillada amb collarets al coll i uns braçalets als braços. Els pits no són especialment protuberants i per la posició de descans dels braços sobre l'abdomen indiquen que es tracta d'una dona embarassada, a més, es representen als laterals de l'abdomen les estries típiques de l'embaràs. S'atribueixen unes incisions esquemàtiques en forma d'espiga com a la vulva de la figura. Els experts han considerat que la figura

representada correspon a una Deessa Mare, en relació al culte a la fertilitat. No obstant, també Josep Maria Bosch i Alicia Estrada (1994:157) esmenten que alguns arqueòlegs estudiosos de les mines de Grimes Graves a Anglaterra enllacen la recuperació d'una figura antropomorfa en una galeria que podria considerar-se una deessa amb una funcionalitat específica dins la mina, tal com si fos una ofrena per a propiciar la producció d'una bona extracció de minerals. En realitat, aquesta tesi, estaria relacionada amb el concepte de la fertilitat de la deessa mare, que representaria la figura. Aquesta hipòtesis podria encaixar amb la Venus de Gavà, atès que s'ha trobat a l'interior d'una de les galeries de les mines de variscita de Gavà.

La troballa de la Venus de Gavà al 1992 va suposar una fita extraordinària per a l'arqueologia catalana. Els posteriors estudis relacionats amb aquest fragment ceràmic ha proporcionat unes reflexions molt interessants. Josep Maria Bosch (2010, 13 i ss) destaca que aquesta figuració ceràmica esdevé una representació antropomorfa del neolític mig predecessora dels ídols oculats o soliformes que després es van estendre per la península ibèrica al decurs del neolític final i el període calcolític.

Bosch creu que la tradició de la representació solar, com a representació sintètica d'ulls antropomorfs, a Catalunya, s'evidencia ja al neolític postcardial, amb la ceràmica de bigotis o cordons decoratius. En el cas del Maresme, comptem amb un motiu solar en una peça ceràmica postcardial que es va trobar al Roc de Sant Magí a Sant Andreu de Llavaneres (Lleonart, R. 1982, p. 23).

Tanmateix la significació d'aquestes primeres representacions post-cardials de la figura humana a Catalunya, no prenen tanta força simbòlica com l'atorgada a la figura antropomorfa de Gavà. Josep Maria

Bosch relaciona aquesta figuració amb els cultes a la fertilitat i fecunditat i en el cas de Gavà també es denota una evocació a la maternitat i a la protecció de figura materna (2010, 31). Silvia Calvo (2019, 437), destaca el fet que la representació femenina associada amb un recipient ceràmic, tot i no ser freqüent, es dona a l'Orient proper i a Europa, se'n pot derivar un ús simbòlic i/o ritual. En la peça ceràmica es representen símbols lligats amb la naturalesa i la fecunditat. La Venus de Gavà representa a una dona fecunda, però també, en ella, es representen elements de la naturalesa significatius i bàsics per a la subsistència de les comunitats, és a dir, el sol necessari per a la regeneració de la terra, i l'espiga que germina i que els alimenta. També, Calvo denota que la troballa es va trobar a l'interior de la mina, la qual cosa no deixaria d'estar subjecta a un significació especial i no pas casual.

Així, al Maresme el catàleg de figuracions humanes a la prehistòria no són freqüents. A banda de la possible referència de la ceràmica epicardial dels Rocs de Sant Magí que acabem de citar, comptem, ben a prop, amb una representació ben privilegiada. Es tracta de les pintures rupestres de la Roca de les Orenetes a La Roca del Vallès a la Serralada Litoral. És una ubicació poc freqüent a l'àrea central de Catalunya, atès que la major part de pintures rupestres es troben al sector meridional.

El jaciment va ser descobert per Josep Estrada (1949:70) i publicà un article a la revista "Museu" acompanyat d'un dibuix de les pintures tal i com les observà a l'any 1945. Les pintures es troben en un gran rocam granític per sobre de la riera de Céllecs. I en el moment de la descoberta ja observaren la fragilitat de les pintures, en trobar-les incompletes, susceptibles d'erosió pels efectes de l'aigua i el fred. Tot i l'estat de conservació, es detecta una figura femenina i als seus peus un serpentiforme. També observa més

pigments vermellosos al voltant d'aquestes formes aventurant la presència d'altres representacions humanes, entre elles destaca, possiblement una altra dona acompanyant a la primera i la possible figura d'un antropomorf representat amb un semicercle amb banyes. Quaranta anys més tard, en fer un corpus de pintures rupestres a Catalunya, Ramon Viñas (1994) comptabilitza 30 figures, tot i que no les classifica totes. Així, s'evidencia la progressiva degradació dels pigments. Bosch, et al (1988: 37) destaca que entre els motius rescata una hipòtesi de treball de Toni Roca i altres autors (1980, 20) que proposen la presència de l'home bou també representat en altres indrets amb pintures rupestres.

Marija Gimbutas (1996, 324) identifica la línia ondulada com un serpentiforme que acostuma tenir entre 14 i 17 inflexions que indiquen el creixent de la lluna o, amb 29 a 30 inflexions que indiquen el cicle de la lluna. Les representacions de la serp indiquen un símbol de la força vital, representa la renovació estacional i esdevé també un símbol de la continuïtat de la vida. Quant a l'home bou, la investigadora lituana fa esment de les figures masculines divines que acompanyen a la Deessa mare. Algunes de les representacions divines masculines prenen la forma del brau simbolitzant la vegetació que neix i mor, són deïtats efímeres i caduques, que apareixen en paral·lel a la figura de la serp i el seu simbolisme de força vital que hiberna i es desperta cíclicament (Gimbutas, 1996, 175).

Sobre aquesta simbologia traçada per Marija Gimbutas, podríem aventurar una hipòtesi en relació a les pintures de la Roca de Les Orenetes. Però abans d'avançar, caldria detenir-nos en la datació de les pintures rupestres i en l'entorn del jaciment.

Quant a datació, Ramon Viñas observa una superposició estilística en les figures representades al fris granític, pel que en-

tén que podrien respondre a una superposició successiva en el temps. Davant aquesta afirmació, hom podria aventurar que la comunitat prehistòrica des de l'epipaleolític, o més probablement, del neolític inicial va freqüentar el lloc deixant les seves “senyes identitàries” al rocam fins un moment indeterminat de la final de l'E-dat dels Metalls. Així mateix, no es pot oblidar que el jaciment es troba envoltat d'altres vestigis prou significatius. Estem parlant del dolmen de Can Gol I, de Can Gol II, del domèn de la Cabana del Moro, i no massa més lluny, del dolmen de Can Planes. Tots es troben al voltant d'aquest estrep de la serralada de Céllecs. A tots aquests jaciments, cal afegir un altra jaciment, amb connotacions simbòliques, com és la Pedra de les Creus, on part, sinó tots, dels seus gravats es poden circumscriure dins del món de les inscultures megalítiques.

En el moment del descobriment de les pintures rupestres, Estrada va relacionar el vestigi amb l'entorn dolmènic de Céllecs, establint un possible lligam entre el conjunt. El simbolisme sagrat del món megalític ha estat abastament estudiat des de diversos aspectes. La construcció dels sepulcres megalítics estan lligats amb orientacions astronòmiques, quedant demostrat que moltes de les construccions es van dissenyar tenint en compte l'entrada de raigs solars implicant uns rituals específics i un coneixement del calendari per il·luminar l'interior d'un gruix important d'aquestes construccions (Gil-Merino, et al 2018, 166 i ss). Tal com proposa el doctor Oriol Font (Bassols el al 2019, 298) en el cas, de la gran galeria catalana de Can Gol I, l'orientació permeté la il·luminació de la cambra durant la sortida del sol a l'inici del solstici d'hivern. La resta de construccions dolmèniques situades a la Serralada Litoral, en tot cas la il·luminació esdevenia amb sol de ponent.

Certament, als coneixements astronò-

mics, cal afegir la significació de les construccions dolmèniques des d'una altra vessant simbòlica. Francesc Gusi (2018, p.95), creu que les figures geomètriques simples de l'arquitectura funerària dolmènica escenifiquen el retorn al si matern de les persones enterrades. El culte a la Deessa mare, evocant el cicle constant de vida i regeneració, s'estén encara en un moment, en què la cosmogonia de les societats patriarcals no trigaria a implantar-se. Així, el món simbòlic durant la prehistòria recent està molt relacionada amb la mare naturalesa i tots els fenòmens naturals que desenvolupa.

És en aquest context que es podrien intentar interpretar la Roca de les Orenetes i l'entorn megalític de Céllecs. De les pintures de la roca de les Orenetes, es pot deduir la presència de la Deessa mare a través de la figura serpentiforme, acompanyada d'un deu masculí, l'home-brau, que complementarà la força vital regeneradora de la deessa. Així les dues dones que apareixen en el fris del rocam no necessàriament plasmaran a la Deessa mare, més aviat, podrien ser representants de la comunitat de les quals emanarà la nova vida permetent així la seva supervivència. Mentre que la significació simbòlica de l'entorn megalític funerari, el megàlits prenent la forma d'un úter matern, recorden a la comunitat que els enterrats formen part del cicle constant de la vida i de la mort que imposa la mare naturalesa. Així, el conjunt de tots els vestigis de Céllecs representen de forma màgica i ritual la vida, la mort i la regeneració de les comunitats prehistòriques, convertint aquest entorn com una muntanya amb significació espiritual pròpia, on l'esperit de la Deessa Mare és omnipresent.

Fent autocrítica al plantejament fins ara expressat, fins a quin punt les pintures varen ser contemporànies als megàlits, els quals varen ser construïts durant el III mil·lenni aC, almenys en la seva primera meitat? Per bé que les pintures podrien

Pedra de les Orenetes, La Roca del Vallès, Valles Oriental. © Wikimedia commons, 2007.

haver estat pintades en un segles o mil·lennis abans. Per tant, no es pot explícitament deduir una sintonia efectiva entre les pintures i els monuments funeraris per a construir un àrea sagrada coherent amb una significació simbòlica, de la fecunditat, de la mort i de la regeneració vital.

A més, aquesta construcció coherent ha estat realitzada a resultes d'un exercici intel·lectual en el nostre present, la qual cosa no significa que hagi estat exactament així, és a dir, la reconstrucció del que ara podrien denominar "àrea sagrada". Amb això, vull significar la fragilitat de reconstruir significacions simbòliques de les comunitats prehistòriques, a partir de les interpretacions sobre els nostres esquemes actuals. És un perill donar-les per bones sense qüestionar la fragilitat de la construcció ideada, tot i que l'intent ens pot ajudar una mica a intentar entendre o apropar-nos a un probable simbolisme prehistòric, però sempre sent cons-

cients que aquest exercici serà amb termes i pressupòsits basats en els esquemes mentals de l'actualitat.

6. Conclusió

La visibilitat de la dona a través de l'arqueologia de gènere no ha de servir només per veure la seva situació i la seva posició social al llarg del temps. És necessari també poder copsar conjuntament les funcions de tots els membres de la comunitat estudiada, però això passa, perquè prèviament cal reconèixer les aportacions de les dones, que fins ara havien quedat desdibuixades. En paraules de Ruth Falcó:

Esta innovadora práctica arqueológica, pretende encontrar las funciones de mujeres y hombres, así como sus espacios en nuestro pasado, a través del estudio de la cultura material del ser humano. En el ámbito de la Arqueología, el género ha de ser considerado como una relación social que forma

parte y constituye el conjunto del resto de relaciones sociales y actividades que conforman la sociedad en general. Por ello, el estudio de las relaciones de género no debe limitarse a buscar la atribución material de los roles de género, su principal cometido es comprender como funciona el género en todas sus dimensiones, porque el género es un principio estructurador en el registro arqueológico, de tal modo que se debe estudiar todo el conjunto de acciones sociales, realizadas tanto por hombres como mujeres. (Falcó, R., 2003, p. 142).

Significativament, el llibre de Ruth Falcó te per subtítol “espais de dones, dones amb espais”. Urgeix així, desterrar els relats dels nostres avantpassats amb trets sexistes, o bé, que arraconen la figura femenina menystenint les seves aportacions. No és gens sobrer si comencen a rescatar les aportacions del gènere femení en la nostra història, perquè si així ho fem, estarem començant a tractar el paper de la dona de forma més igualitària en el nostre propi present.

Sortosament, actualment la formació de les arqueòlogues i els arqueòlegs contribueix a il·luminar un llarg camí a recórrer per visualitzar a les dones en les societats desenvolupades en el temps, en especial durant la prehistòria. És necessari continuar esforçar-nos a seguir aquesta línia traçada. Paloma González Marcén així ho expressa bellament:

Els objectes i rastres de les dones de la Prehistòria no parlen per si mateixos sinó requereixen ser reconeguts, descodificats i mostrats. Els últims 30 anys, moltes dones i alguns homes s'han dedicat a aquesta tasca. Així, aqueixes lleus empremtes, condemnades durant mil·lennis a un doble oblit, serveixen avui per a il·lustrar-nos del paper fonamental i funcionals que tingueren les dones de la Prehistòria en ser avui el que som (2006, 23).

ALARCON. E. 2012, Teoría y método: Arqueología de mujeres y las relaciones de Género en la Edad del Bronce del sureste de la Península Ibérica. *Revista Arkeogazte*, núm. 2. Vitoria-Gasteiz, p 33-55.

AAVV, 2006, *Les dones en la prehistòria*. Museu de Prehistòria de València. València, p 165.

BASSOLS, I. ET AL. 2019, *Dòlmens i menhirs entre la Tordera i el Besòs. El grup megalític del Maresme i el Baix Vallès*. Monografies, 13. Serveis d'Estudis i Recerques Prehistòriques. Barcelona, p 390.

BOSCH, J.M. 2010, Representaciones antropomorfas muebles del neolítico en Cataluña: primeros ídolos oculados. *Jornada “Ojos que nunca se cierran. Ídolos en las primeras sociedades campesinas”* celebrada el 16 de diciembre de 2009. Museo Arqueológico Nacional. Madrid, p 13-37

BOSCH, J.M; ESTRADA, A. 1994, La Venus de Gavà (Barcelona). Una aportación fundamental para el estudio de la religión del suroeste europeo. *Trabajos de Prehistoria*, núm. 51 (2). Madrid, p 149-158.

BOSCH, J.M.; GRUP D'ARQUEÒLEGS INDEPENDENTS, 1988, *Les pintures rupestres de la Pedra de les Orenetes (La Roca del Vallès, Vallès Oriental)*. Ajuntament de la Roca del Vallès. La Roca del Vallès, p 45

CALVO, S. 2019, *Aproximación y caracterización de la tecnología de fabricación de los recipientes cerámicos de la Minas Prehistóricas de Gavà*. Tesis doctoral, inédita. Barcelona, p 597.

ESTRADA, J. 1949, Les pintures rupestres de la “Pedra de les Orenetes” Cèl·lecs (La Roca del Vallès). *Revista Museu* p 70-73.

FALCÓ, R. 2003, La arqueología del gé-

7. Bibliografia

nero: Espacios de mujeres, mujeres con espacio. *Cuadernos de trabajos de investigación*, núm. 6. Universidad de Alicante. Alicante, p. 166.

FIGES, E. 1972, *Actitudes patriarcales: las mujeres en la sociedad*. Alianza Editorial. Madrid, p 206.

GIL-MERINO, R. ET AL. 2018, Luz para ver i ser vista: los efectos de la iluminación solar durante el solsticio de invierno en los dólmenes de corredor de la provincia de Burgos. *Munibe*, núm. 69. San Sebastián, p 157-175.

GIMBUTAS, M. 1996, *El lenguaje de la diosa*. Dove. Madrid, p 240.

GUSI, F. 2006, La concepción simbólica en las estructuras funerarias megalíticas: una arquitectura concebida para la Diosa Madre neolítica. Una hipótesis especulativa pero plausible. *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, núm. 25. Castelló, p 91-107.

LICERAS, R. 2021, Género y edad en las necrópolis de la meseta norte durante la Edad del Hierro (siglos VI-II a.n.e.) *Trabajos de Prehistoria*, 78. Madrid, p 121-139.

LLEONART, R. 1982-83, El jaciment episcaral del Castellàs – Rocs de Sant Magí (Sant Andreu de Llavaneres (el Maresme). *Laietània*, núm. 2-3. Mataró, p 8-23.

MARTI, M. ET AL. 1997, La necrópolis del neolític mitjà i les restes romanes del Camí de Can Grau (La Roca del Vallès, Vallès Oriental). Els jaciments de Cal Jardiner (Granollers, Vallès Oriental). *Excavacions arqueològiques a Catalunya*, 14. Barcelona, p 235.

MERCADAL, O. (coordinador) 2003, La Costa de can Martorell (Dosrius, el Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni. *Laietània*, núm. 14. Mataró, p 256.

POU, R.; MARTÍ, M. 2005, Les restes del

neolític antic al carrer d'en Xammar (Mataró, Maresme). *Laietània*, núm. 16. Mataró, p 9-23.

POU, R.; MARTI, M.; CARLÚS, X. 1995, La necrópolis del camí de can Grau. Un conjunt funerari del neolític mitjà. *Lauro*, núm. 9. Granollers, p 3-8.

ROCA, T. ET AL. 1980, *L'Arqueologia a l'escola. Aproximació a l'època Prehistòrica: Serralada Litoral (Maresme i Vallès Oriental)*. Opuscle, núm. 2. Museu Municipal del Mataró. Mataró, p 38.

SANAHUJA, M.E. 2002, *Cuerpos sexuales, objetos y prehistoria*. Ed. Anaya. Madrid p, 227.

SANAHUJA, M.E. 2007, *La cotidianeidad en la prehistoria. La vida y su sostenimiento*. Icaria – Antrazyt, 269. Icaria, Barcelona, p 167.

SERVEI D'ARQUEOLOGIA DEL DEPARTAMENT DE CULTURA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA (1994,) *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Corpus de pintures rupestres*, vol. II. Àrea central i meridional. Barcelona p 220.

VILLENA, N. ET AL. 2005, La necrópolis d'incineració de Can Piteu – Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental): anàlisi i estudis pluridisciplinaris. *Tribuna d'arqueologia*, 2001-2002. Barcelona, p. 93-120.

